

"Hågkomster ur mitt förflutna liv".

Av folkskollärare K.J. Lindgren (1855-1937), Karlstad.
Utdrag om Svartåtiden, 23 år.

Memoarerna skrevs ner för hand i mitten av 1930-talet. De renskrevs senare på maskin av sonen Torsten Lindgren.

..... En dag fick jag fatt i en tidning, i vilken en folkskollärarebefattning vid Svartå bruk i Nerke var ledigannonserad. Läget förtjusande i en stor björkdunge mitt emot en liten insjö. Lönen var 300 kronor högre än den ordinarie, vartill kom ersättning för en brukspredikantbefattning, som var förenad med lärarsysslan. Nytt skolhus m.m. Jag råkade i ett svårt bryderi, ty gärna ville jag ha den platsen. Men skulle jag kunna sköta den? Därpå tvivlade jag storligen, ty ehuru ingen annan examen var erforderlig än folkskollärarexamen, var jag dock övertygad om, att de meriter jag kunde prestera, voro för små. Jag borde ej försöka utan glömma allt detta. Dessutom var jag för ung, blott 21 år.

Men jag kunde ej slå ifrån mig saken, jag bad, led och grubblade. Slutligen kom jag dock till den övertygelsen, att det ej kunde vara skam att söka befattningen, då jag hade goda avgångsbetyg från seminariet. Fick jag inte platsen, hade jag ju ingenting att ångra. Alltså sökte jag. Men predikantbefattningen gjorde mig alltjämt bekymmer, ty jag hade hört, att den avgående läraren var en ovanligt begåvad predikant samt att bruksägaren baron C.H. Leijonhjelm alltid hade för sed att vara i bön, när han var hemma. Allt mer och mer stadgade jag dock i den övertygelsen, att ingen skulle fästa minsta avseende vid min ansökan, och jag glömde alltsammans. Under träget arbete i skolan, och på lediga stunder samvaro med Alter, gick tiden fort.

Vi hade kommit ett stycke in i Oktober, och jag hade nästan förgätit, att jag sökt till Svartå, övertygad som jag var därom, att den saken redan var utagerad, eftersom ingenting hörts därifrån. Men en dag får jag brev med uppmaning att komma dit och prova, på söndagen i bönsalen och på måndagen i skolan. Resa och fritt vivre erbjöds. Då det sålunda ej var förenat med någon ekonomisk uppoffring, beslöt

jag mig för att resa. Det vore dessutom nöjsamt.

Vid stationen hämtades jag av en livre'klädd kusk i en elegant droska. Icke kunde det väl vara meningen, att jag skulle bo hos bruksägaren Baron C.H. Leijonhjelm. Jag önskade mig långt därifrån. Huru skulle jag, som aldrig haft äran gästa hos högre herrskap än prästerna, kunna skicka mig i ett så förnämt hus. Lyckligtvis fick jag av kusken höra, att jag skulle gästa hos en ingenjör, och det kunde väl något hampa sig. Mannen hette J. Dahl och härstammade från Ekshärad, där en bror var handlande. Jag blev vänligt emottagen, och förutom materiell välfägnad, bjöds jag under kvällens lopp på utmärkt musik, ty Herr Dahl var en skicklig fiolspelare, och hans fru skötte ackompanjemanget förträffligt. Av honom fick jag den lugnande underrättelsen, att läraren/predikanten ej nödvändigt behövde vid predikandet läsa ur egen fatatur utan kunde läsa en predikan av någon av baronen godkänd författare. Detta glädde mig mycket, ty ehuru jag förberett mig efter bästa förmåga, kände jag dock min stora brist. Jag beslöt mig för att läsa.

Gudstjänsten började alltid kl. 10. Vid mitt inträde var salen full med folk, och vid ena sidan av den stod en väggfast bänk med dynor och filtar, avsedda för "herrsskapet".

Precis på slaget kom de in. Jag presenterades och inbjöds till middag kl. 2.

Omedelbart därefter börjades gudstjänsten. Denna var något förkortad, så att omedelbart efter episteln sjöngs "predikstolsversen". Vanligen sköttes organistbefattningen av en gammal fröken, Emma Leijonhjelm, baronens faster, en dam med hög musikalisk bildning, men denna gång skulle jag tjänstgöra även vid orgeln för att visa, vad jag dugde till som organist. För att underlätta föreningen av de två tjänsterna, var talarstolens plattform betydligt utvidgad åt ena sidan, och där stod orgeln i jämnhöjd med predikstolen. Endast ett steg åt höger, och man satt vid orgeln, och ett steg åt vänster förde en åter till predikstolen. Orgelspelningen gick för sig utan märkbara fel. Men huru skulle det gå med predikan?

Jag var oviss ända in i det sista, om jag skulle försöka min predikan eller om jag skulle läsa. Men när altartjänsten var gjord, och jag kom till predikstolen, var det slut med allt kompromissande, jag grep

resolut den där liggande "textboken". Den var av Olin, som då var kyrkoherde i Malmö. Predikan var lagom lång, med ett utmärkt gott innehåll, och jag fick lära mycket av densamma. Huru jag nu läste, är jag icke kompetent att bedöma, men baron hade sagt till någon efteråt : "Han läste bra". Jag anvisades ett rum, den s.k. biljarden, medan jag väntade på middagen, men där blev mig kvavt och långsamt, och jag tog mig en promenad genom den vackra parken med sina urgamla träd. Jag reflekterade över människornas olika lott här i livet, somliga äga icke en fotsbredd jord, andra, såsom här, oerhörda områden. Det var då i min ungdom. Nu grubblar jag aldrig över det problemet, ty det har varit så i alla tider och förblir så, huru mycket än våra socialister och kommunister söka utjämna förhållandet. I rätt tid infann jag mig till middagen. Och här fick jag för första gången i mitt liv se, huru det går till i ett rikt, förnämt hus.

Vi samlades i salongen, och efter en stund ringde det till middagen. I vardagslag och vid en vanlig familjemiddag såsom denna bjuda herrarna ej damerna armen för att föra dem till bordet. Den hedern tillkom då endast en gammal farmor, som var en from, älsklig kvinna. Matsalsdörrarna slogs upp, och vi trädde in. Jag baxnade ej blott över den vackra servisen och anordningarna vid bordet utan även mer över salen själv. Stor som en mindre kyrksal, hyste den många dyrbara minnen från gamla tider och vittberömda fäder, av vilka en hel del porträtt funnos infattade i väggarna. De flesta av dem hade varit militärer och hade utan tvivel levat under bistra tider, när det bokstavligen gällde att våga liv och blod för fosterlandet. En av dem hade varit Karl XII följaktig på hans historiskt ryktbara ritt från Turkiet till Stralsund 1714. Det traditionella svenska smörgåsbordet var den tiden vanligare än nu, och kanske även mera välförsett. Det här var dukat i ett hörn av salen. Snapsen och ölhalvan fattades aldrig, ehuru endast herrarna gjorde heder åt denna del av anrättningen. Men full frihet rådde. Den, som ej ville använda det, slapp och blev ej ens utsatt för hövligt tvång. Detta gällde i lika hög grad vid själva matbordet beträffande bruket av vin. Efter denna inledning till middagen gjordes helt om, och nästan mätt intog man sin vid matbordet anvisade plats, och nu först, innan man satte sig ned, knäpptes händerna till en tyst bordsbön.

Serveringen sköttes med stor vana och skicklighet av betjänten, en f.d. korpral, i fullt livre'. Efter måltiden togo gästerna värden och

värdinnan i hand och tackade, varefter man återvände till salongen, där kaffe serverades. Herrarna fingo därjämte konjak, som serverades i mycket små glas.

Det var sed, att skolläraren/predikanten varje söndag efter gudstjänsten i kyrkosalen inbjöds till en liknande middag, som ovan beskrivna, och som jag blev innehavare av platsen, upprepades detta sedemera söndagligen under 6 års tid, till dess jag gifte mig och fick eget bo. Sedan hände det endast vid vissa tillfällen och då alltid i sällskap med min hustru. Sin största betydelse för mig hade detta därigenom, att jag, som förut kände mig tafatt i umgänget med bildat folk, när sådant någon gång hände, förvärvade mig en viss grad av umgängesvana och större säkerhet i uppträdande vid dylika tillfällen.

Innan jag går vidare bör jag kanhända omnämna, huru en förening av skollärarens och prästens kall kommit till stånd. Numera äro sådana platser sällsynta, men så var det icke för etthundra år sedan eller ännu längre tillbaka i tiden. Många bruk och andra mera befolkade orter lågo antingen så långt från kyrkan eller skilda från denna genom så obanade vägar, att befolkningen sällan kunde komma dit. Prästen kunde av samma anledning ej ofta nå folket på dessa platser med sin själavårdande verksamhet, varför de stackars människorna utsattes för faran av andlig vanvård.

För att förekomma en så allvarlig fara, skickades till dessa orter obefordrade präster, vilka då jämte själavården hade att meddela undervisning i folkskolan. Detta gav även anledning till de förenade tjänsterna vid Svartå bruk i Närke. Kyrkan ligger i nordöstra kanten av den vidsträckta socknen, nästan två mil från bruket. Prästen kunde följaktligen ej ofta komma på besök, och när så skedde, blev besöket allt för kort för att mycket skulle kunna uträttas och befolkningen besökte kyrkan endast vid vissa mera högtidliga tillfällen.

Detta var en stor brist. Visserligen var vördnaden för Guds ord och heliga ting traditionell hos de med varandra befryndade Fockiska och Leijonhjemska ätterna, som under början av 1800-talet ägde och alternativt disponerade den stora domänen, som omfattade nästan hela Nysunds Närkesdel eller den del som ligger öster om Letälven och likaledes nästan hela västra hälften av Kvistbro eller den så kallade bergslagen. Visserligen lade de sig vinn om, att deras underlydande skulle ha det så bra som möjligt, men därmed är ej sagt att de kände

sitt ansvar även för deras sedligt religiösa utveckling. En kvinna tog här initiativet till ett bättre förhållande i religiöst hänseende.

Denna kvinna var bruksdisponentens fru, den goda, ädla friherrinnan Fock, som långt efter sin död levde i välsignad hågkomst bland befolkningen. Hon donerade en kontant summa, såpass stor, att räntan därav skulle, efter dåtida förhållanden, räcka till skolans och lärarens-prästens underhåll. Detta skedde år 1833 och skolan fick efter sin stiftarinna namnet Fockiska skolan, ett namn som den trots ändrade förhållanden ännu idag officiellt bär. Då bruket ligger på gränsen mellan Nysund och Kvistbro socknar, och allt miltals runtomkring hörde dit, stadgade skolans statuter att den skulle stå öppen för båda socknarnas barn, som bodde så nära att de kunde begagna sig av densamma.

Skolvägen blev dock för många orimligt lång, ända upp till 3/4 mil och däröver. Enligt bestämmelserna i donationsbrevet skulle årsexamen i skolan hållas årligen vid läsårets slut och alternativt ledas av kyrkoherdarna i Kvistbro och Nysund. Emedan skolan var belägen på en plats där tvenne stift, Karlstad och Strängnäs, tangerade varandra skulle högsta ledningen över den handhavas av biskoparna i dessa stift, en ära, som biskoparna i Karlstad varit okunniga om. Gamle biskop Ullman vet det, om han ej glömt bort det. Vid en visitation, som förrättades i Bodarna, infann jag mig och blev presenterad för honom. Då han önskade höra något om förhållandena vid Svartå, där han aldrig varit, fick han bland annat veta, vilken betydande plats han hade inom styrelsen för Fockiska skolan i Svartå. För oss, senare tiders barn, kan ovan nämnda bestämmelse förefalla underlig och fullkomligt onödig, men den finner sin förklaring i det faktum, att läraren vid skolan i första rummet var präst och hade sin verksamhet förlagd inom närliggande delar av de båda stiftet och till följd därav ansågs böra stå under de båda stiftchefernas ledning.

Kyrka fick man fort nog. I ena flygelbyggnaden inreddes en sal med bänkar, kateder och en liten altarrund, som dock endast ställdes på sin plats vid nattvardsgångar. Denna sal blev sålunda en kombination av skol- och kyrksal och med verksamheten i densamma börjar en ny epok i brukets historia.

Gammalt folk berättade mig 1877, då jag kom dit, att så långt de kunde minnas tillbaka hade kyrksalen söndagligen varit i det närmaste

fullsatt. Aldrig stod heller "herrska**ps**bänken" tom. Här möttes husbondefolk och tjänare för att fylla ett gemensamt behov av Gud och hans ord. Här var ingen åtskillnad, alla voro gäster. Utan tvivel var det denna känsla som orsakade det patriarkaliska förhållandet mellan bruksägarna och arbetarna vid Svartå bruk. Inträffade nöd och sjukdom i ett arbetarhem, kunde man i det hemmet snart vänta "Friherrinnan", som då medförde mat, kläder, penningar och allt som kunde behövas i det torftiga hemmet. Mötte en nödställd arbetare sin husbonde ute på vägen och omnämnde sin belägenhet, fick han alltid svaret: - Här får du, tills jag hinner ordna upp åt dig. Och med dessa ord följde ett, efter förhållandet, avpassat kontant belopp.

I välgörenhet utmärkte sig framför alla den gamla friherrinnan, stiftarinnan av skolprä**st**befattningen och efter henne blev detta en vacker tradition bland härskarinnorna vid Svartå herrgård. Arbetaren var ej en kugge i maskineriet, han var medmänniska, medbroder och medarbetare. Ordet strejk var på den tiden lika okänt som själva saken, men hade en "strejkmakare" försökt sin lycka där så hade han ej rosat marknaden. Först in på 1900-talet, sedan även där blivit en ny modern regim, ha orden strejk och fackorganisation fått valör och god klang. Nu, år 1924, ha hyttarbetarna strejkat sedan början av februari, och ännu i oktober är strejken ej bilagd på grund av arbetarnas halsstarrighet. Arbetarna i den "gamla goda tiden" levde nöjdare och därför också lyckligare.

Men huru fungerade den nya ordningen vid Svartå? Därom vet jag ej mycket. Förmodligen kommo personalbytena ganska tätt. Detta var en stor olägenhet, men det kunde knappast vara annorlunda. Läraren var ju i första rummet präst och i saknad av utbildning för lärarkallet. Platsen blev för honom ett övergångsstadium, som han ju förr dess hellre ville utbyta mot befordran till en rent prästerlig befattning, en helt naturlig önskan förresten. Skolan fick sitta emellan.

Det gick ej att på en gång tjäna ens två så närbesläktade herrar som kyrkan och skolan. För att avhjälpa denna olägenhet antogs i slutet av 1840-talet en lärare, som väl var "prä**st**lärd", men av någon anledning aldrig blivit prästvigd. Man förmodade att denne, som ej kunde snegla efter ett pastorat, ej ens efter en ringa komministratur, skulle mer odelat ägna sig åt skolan och låta predikandet bli bisak. Den tanken var han emellertid ej mannen att realisera. Han kände, tänkte och

handlade som präst och hade ett minimalt intresse för skolan. Denna blev fortfarande dåligt skött, och sedan den efter 1842 års skolstadga kom under statens uppsikt, kunde det ej längre fortgå på det viset. Läraren, som var gammal och slö, fick sitt avsked med nödig pension av bruket, och en nytexaminerad ung man antogs som ordinarie lärare.

Detta skedde omkring 1860. Den nye läraren hette Nordström och var värmlänning. Hans huvuduppgift skulle vara skolan, med vilken predikobefattningen följde som bisyssla. Men varmt religiös, som han var, och med utmärkt begåvning som predikant, vände han på denna ordning. Folk strömmade till för att höra honom; predikoverksamheten blev hans skötebarn, skolan styvbarnet. Icke tror jag att han vanskötte skolan, men då olusten för densamma tilltog, begärde han avsked och flyttade till - Drammen, dit han kallats som friförsamlingens föreståndare och predikant. Såvitt jag kan erinra mig, verkade han där framgångsrikt under många år intill sin död. Mannen hade fått sin plats och platsen sin man.

Återigen var platsen vid Svartå ledig och även denna gång var det en värmlänning som hugnades med densamma. Han hette J.P. Johansson och var född i Ölme. Även han var så gott som "nybakad" lärare, ung, gladlynt och mycket begåvad. Som god predikant och dito lärare så fyllde han sin uppgift förträffligt och lyfte skolan på ett högre plan. Redan från början fick han bra förspänt. Kyrka och skolan kunde inte längre rymmas i samma sal. Nytt skolhus måste byggas och år 1872 stod det färdigt.

Det låg nära det övre bruket i en vacker björkdunge med en förtjusande utsikt över sjön Lillbjörken. Huset var efter dåtida förhållanden modernt, med två lärosalar för folk- och småskolan samt präktiga bostäder för läraren och lärarinnan. Löneförhållandena ordnades så, att läraren skulle, utom den lagstadgade ordinarie lönen, ur donationsfonden årligen uppbära 200 kronor, jämte en hel del värdefulla naturaförmåner. För predikantbefattningen däremot åtnjöt han ett arvode av endast - 50 kronor. Till detta kom i julottan en kollekt, som genom herrskapets generositet ibland kunde gå upp till 30 - 50 kronor. Hela den kontanta lönen kunde därför anses utgöra omkring 1000 kronor - en på den tiden särdeles god avlöning. Också ansågs Svartå som en särdeles fömänlig plats.

Här följde nu för den unge Johansson 8 lyckliga år, under vilka hans popularitet var i ständigt stigande. Hans rykte som predikant var oomstritt och ofta kallades han som talare till de stora missionsmöten, som den tiden alltemellanåt gick av stapeln i Nerkesbygderna, vadan han ofta på skämt, vänner emellan, kallades Nerkes "överstepräst". Men när var den masken, som kallas människa, nöjd? Början av 1870-talet och särskilt åren efter Tyskfranska kriget, utmärkte sig för ett förut oant ekonomiskt uppsving. Ej blott affärsmännen tjänade mycket pengar utan även grovarbetare och hantverkare. 50 öre och 1 krona voro ej längre priset på ett dagsverke utan oftast tio gånger den summan. Goda skördar inhöstades flera år å rad och det var nästan överflöd på allt som hörde till livets uppehälle och nödtorft, ehuru priserna det oaktat voro tämligen höga. Det låg nu nära till hands för folkskollärare och lägre tjänstemän att anställa jämförelser och resultatet därav blev väl i regel det, att de ansågo sig missgynnade.

Det är en känd sak, att ett dylikt förmenande hos vissa kategorier av medborgare skapat missnöje och klagan, och den kår, jag haft äran tillhöra, har, med eller utan skäl, ej minst varit bekant med detta lyte. Huruvida detta var förhållandet med Johansson vid Svartå känner jag icke. Han teg och sökte sig biförtjänster, där dessa lättast erbjöd sig.

Ett stycke från bruket bodde en skraddarmästare Andersson, en gemytlig och vänsäll man. Han höll billiga priser och hade goda svenska tyger, varför han hade stor omsättning, oaktat han var en dålig tillskärare. - Ja vell att folk ska ha römligt-, var hans svar då jag en gång vid provning av en rock anmärkte, att den hade "kut" på ryggen. Men sådana småsaker var vännen Andersson ej noga med, blott plagget var "römligt". Sälja ville han och sålde gjorde han ute på marknaderna, mer än de flesta "ståndspersoner" kunde med. Men så var han också västgöte och lät pruta med sig. Sökte en kund underlätta prutandet med en rad anmärkningar mot en kostym, kunde Andersson, för såvitt det erbjudna priset ej var alltför undermåligt, kasta kostymen till köparen med utropet, - ja tan då!

Olyckligt nog för Andersson var han dålig i skrivning och räkning och kunde därför ej kontrollera sin affärsställning. Då engagerade han läraren och brukspredikanten Johansson vid Svartå såsom sin bokhållare med ganska god avlöning. Herr Johansson skötte böckerna och

korrespondensen under många år och fick därunder se bakom affärens kulisser. Han såg sin principals stora inkomster. Så föddes hos honom tanken, att en dylik inkomst kunde även han förskaffa sig, om han blott slutade skolan och i stället ägnade sig åt affärer. Tanken var nog till en början ganska flyktig, men kom igen och bet sig slutligen fast i hans sinne. I samma mån minskade lustan för skolan och han tog avsked. - Han har haft det för bra här-, sade bruksfolket och det tålde han ej. Detta skedde 1876 på våren, men han avgick ej förrän vid årets slut. Han hade då innehaft tjänsten i åtta år. I Linköping, dit han förlade sin affärsverksamhet, vistades han många år. Huru det gick med de stora inkomsterna, känner jag icke, blott det, att han en vacker dag befann sig fullständigt insolvent. Många år förflöto sedan, under vilka han försökte än det ena än det andra, men intet ville lyckas. Utan tvivel hade han det mycket knappt under den tiden, men han klagade aldrig och gav ingen som helst antydning om, att det fattades honom något. Säkerligen ångrade han dock, att han så lättvindigt övergav en befattning, som han var så speciellt skickad för och som dock gav honom ett säkert levebröd. Han predikade än här än där, dit han kallades, och fick slutligen fast anställning vid Kungsholms lokalavdelning av Stockholms, redan då stora friförsamling. Där tjänstgjorde han till sin död. Han var då 65 år gammal.

Jag har redan nämnt hur jag med mycken tvekan sökte platsen vid Svartå sommaren 1876 och omnämnde likaledes min resa dit för att avlägga prov. Mitt prov som lärare skulle ledas och övervakas av socknens kyrkoherde E.A. Almstedt, men han låg sjuk, och kyrkoherden i Rudskoga, redan då mycket gammal, var av någon anledning förhindrad att komma. Uppgiften överläts då åt komminister Lindskog i Nysund, en vänlig men något egendomlig man.

Disponenten var borta, men hans bror friherre Malcolm Leionhielm var närvarande samt en hel del herrskapsfolk och sist men icke minst en hel del föräldrar. På den tiden hade den lärare som skulle prova, ingen lagstadgad rätt att få sina uppgifter något innan, för att kunna förbereda sig. Han skulle på "rak arm" hugga in, varthän pastor pekade. Detta var ingen lätt sak, i synnerhet för en ung oövad lärare. Efter bön och sång följde den sedvanliga bibelläsningen. På min

fråga, vad jag skulle läsa, hänvisades jag till Joh. 5: 1-18, som handlar om mannen vid Betseda. Texten var lång, för lång, att i sin helhet läsas i sammanhang med morgonbönen. Men i ett fall som detta gäller det att behandla texten i förhållande till den tid man får. Så gjorde jag. Svårare blev det i katekesen. Där fick jag preparera hela tredje artikeln på trekvarts timme. Jag tog emellertid ej uppgiften så bokstavligen, utan inledde lektionen med några frågor om den Helige andes person, varefter jag övergick till hans verk.

Hur mycket som hanns med minns jag icke, men allt togs mycket kortfattat för att så mycket som möjligt av artikeln skulle medhinnas. Därefter följde svenska, räkning, geometri och sång. I svenskan fick jag genomgå det långa, kärvt och tungt skrivna stycket om Jonas Alströmer. Jag baxnade och trodde, att mannen var lite smått galen, åtminstone pedagogiskt, som kunde giva sådana uppgifter. Jag har sedan kommit till den övertygelsen, att hans uppgifter likaväl kunde vara bevis på sunt pedagogiskt förnuft. Ty det var ej barnen utan läraren, som skulle prövas. Och det tarvas större skicklighet att klart och kortfattat behandla ett långt svårt stycke, än ett som är lätt och kort.

Jag nästan tror, att komminister Lindskog resonerade så, och giver honom rätt. Tre timmar varade proceduren, varefter följde middag hos ingenjör Dahl. Glad att provningen var överstökad återvände jag på eftermiddagen till Karlstad. Jag anade att den som fick platsen, med densamma fick en tung arbetsbörda sig pålagd och jag nästan önskade att ej bli den lycklige. Barnantalet var vid den tiden enbart i folkskolan 75 och redan detta var nog för en vanlig människa, sedan tillkom predikoskyldigheten varje sön och helgdag året om.

Jag tröstade mig dock med att mina utsikter var minimala, eftersom jag var den yngste bland 24 sökande. Längre dröjde det nu inte förrän saken blev avgjord.

En dag i början av november kom ett brev från Svartå med följande lydelse: "På grund av mig enl. 24§ av det för Fockiska skolan å Svartå fastställda reglemente, tillkommande rättighet att utnämna lärare vid denna skolinrättning, får jag härmed kalla, av Direktionen på första förslagsrummet uppförda Folkskolläraren Carl Johan Lindgren från Sunnemo till ordinarie lärare vid Fockiska skolan härstädes, med de rättigheter och skyldigheter, som i annons om den lediga platsen blivit

tillkännagivna, och med tillträde den 1 nästkommande januari 1877. Svartå den 2 november 1876. Carl Henrik Leijonhjelm, Delägare i och Disponent av Svartå bruksegendom.

Så var nu saken äntligen utagerad. Jag var utnämnd till herr Johanssons efterträdare i Svartå. Jag tyckte mig inte passa i hans rock, ty han var i mitt tycke en jätte, jag en dvärg. Rektor Kastman gratulerade mig och uttalade den meningen, att jag hade orsak att vara belåten med utgången. "Det är en framtidsplats" tillade han. Och det började jag nästan att tro själv och var glad. Jag var nu ordinarie, platsen vid seminariet hade jag blott på förordnande, och det var en framtidsfråga när dess innehavare blevo ordinarie, vartill kom att avlöningen i Svartå var betydligt bättre.

Svårigheten var nu att vid nyårsskiftet finna en lämplig efterträdare. Detta gick lättare än jag kunde förmoda. En av mina klasskamrater, Sven Olsson, kunde göra sig ledig och ville komma. Han var en duglig lärare med hög intelligens och var från den synpunkten fullt acceptabel, men han var vanför/invalid och hade en grov, otymplig kroppshydda. Detta kunde man lätt bortse ifrån på landsbygden, där lärare med yttre skavanker den tiden ej voro så sällsynta. Men i staden hade det yttre en viss betydelse, menade rektorn, och han var till en början ej angelägen att få honom dit. Då ingen annan råd fanns så gav han med sig, vilket han aldrig behövde ångra.

Sven Olsson stannade många år vid övningsskolan och vann mycket erkännande för nit och skicklighet i sitt kall. För att äntligen bli ordinarie sökte han och fick han första lärarbefattningen i Åmål, där han sedan framgångsrikt verkade fram till sin död. Det var just till denne man, då seminarieelev, Dr. Lind en gång under en lektion i historia sade:- Om det funnes 4 som betygssiffra, skulle du få den, men nu får du nöja dig med en trea.

I mitt utnämningsdekret fanns dock en riskabel lucka. Jag var ej vald av kyrkostämman, och kunde följaktligen ej inför lagen anses som ordinarie och därför ej heller vinna delaktighet i folkskollärarnas pensionsinrättning. Detta hade direktionen förutsett och för att förekomma en dylik eventualitet insändes till skolrådets ordförande en skrivelse, vilkens lydelse framgår av följande protokoll för den 28 dec. 1876:-----§2. Disponenten å Svartå bruk, Friherre Carl Henrik Leijonhjelm hade inlämnat följande skrivelse, som upplästes: "Till

ordföranden i Qvistbro kyrkstämman. Sedan jag under den 2 dennes, med stöd av 21§ i Reglementet för Fockiska skolan vid Svartå, till lärare vid nämnda skola utnämnt Folkskolläraren Carl Johan Lindgren från Sunnemo församling, får jag härmed tillkännagiva detta, under anhållan att valet av blivande kyrkostämman i December måtte bekräftas, på det hinder ej må möta för utbekommande av påräknat statsbidrag samt lärarens delaktighet i Skolläraernas pensionsförening.

Svartå den 16 nov. 1876. Carl Henrik Leijonhjelms, gm. K.J. Kjellermark".

Efter delfående av anförda skrivelse förklara sig församlingen, vilken genom förut skedd pålysning anmodats att vid denna dagens kyrkostämman häröver yttra sig, enhälligt instämman i detta av disponenten för Svartå Bruk gjorda val av lärare vid Fockiska skolan därstädes och bekräftade detsamma, och skulle utdrag av detta protokoll såsom fullmakt meddelas förutnämnda folkskolläraren Carl Johan Lindgren.

Justerat den 14 jan. 1877. In fidom av O. Landin. Nils Larsson. O.A. Almstedt.

Den 1 januari 1877 tillträdde jag platsen vid Svartå. Skolan var belägen mellan herrgården och bruket och omgavs av en stor park, som till största delen bestod av långa smärta björkar med raka vita stammar och hade vacker utsikt över sjön Lilla Björken, i vilkens vatten björkarna vid lugnt väder syntes stå på huvudet. Läget var täckt, i synnerhet under sommaren. Kommunikationerna voro goda. Nordvästra stambanan stryker förbi bruket, som har Svartå station i sin omedelbara närhet. Sedemera har Örebro - Svartåbanan tillkommit, varigenom postförbindelser och samfärdsel blivit ännu förmånligare.

Skolan var jämförelsevis ny och ansågs, efter dåtida fordringar, mycket tidsenlig. Bostaden, 2 rum och kök, var vid min ankomst väl uppvärmd och jag förman genast vid mitt inträde en känsla av hemtrevnad, oaktat där ej fanns en enda möbel. Från "slottet", som herrgården på den tiden kallades, fick jag snart nog låna en hel del antika möbler. Med dessa fick jag ett rum ganska snyggt möblerat. Små-

ningom skaffade jag mig det oundgängligaste i möbelväg. Allt var så enkelt och anspråkslöst det gärna kunde vara, men jag gladde mig som ett barn däråt, ty jag hade ej stora anspråk på livet. Men glädjen kommer sällan ren och oblandad, så har det åtminstone varit händelsen för mig. Min mor var med mig och meningen var, att hon till en början skulle sköta mitt hushåll. Vi hade båda varit så glada åt denna anordning och trodde att vi skulle få så idylliskt tillsammans. Vi älskade varandra så innerligt mor och jag och hade sålunda den allra bästa förutsättningen för vår gemensamma önskan. Men mor var sjuklig, jag mindes henne aldrig frisk och dock hade hon ständigt fått arbeta som om hon haft den bästa hälsa. Stackars lilla mor, din väg genom livet hade många törnen, men få rosor. Dock var du för det mesta nöjd med din lott och vid gott lynne. Nu var det med ens slut på det goda lynnet, hon greps av en förtärande och kvalfull hemlängtan. Närke var för henne detsamma som ett främmande land. Hade det ej varit längre bort än hon kunnat hälsa på sina gifta döttrar och se deras barn hade väl gått an, men nu var hon ohjälpligt avskuren från allt som var henne "gammalt, fromt och kärt". - Jag sutte hellre hemma i Annas stora spis med hennes barn omkring mig än här, sade hon. Denna intensiva hemlängtan satte så ned hennes redan förut svaga krafter, att hon just ej förmådde ordna med någonting i hemmet, såsom hon hade tänkt. Detta var en svår prövning för oss båda. Alla voro så snälla och vänliga mot oss och gjorde allt vad de kunde för att hjälpa oss, men allt var förgäves. Herrskapet, som tog så livlig del i allt som rörde deras underhavande glömde heller icke oss utan sökte på det sätt de kunde, komma oss till hjälp. En förmiddag kom kusken åkande och stannade utanför skolan. Han hade order att hämta mor till herrgården. Att det inte var fråga om en blixervisit förstod jag därav, att hon skulle taga med sig lätt handarbete. Anordnaren av denna ovanliga visit lär ha varit en friherrinna Leijonhjelm, en gammaldags from och älsklig kvinna, farmor till disponenten. Nästan hela dagen voro gummorna tillsammans under arbete, vila och gudliga betraktelser. Sittande i en varm släde med livre klädd kusk som körsven anlände mor hem framåt kvällen, åtskilligt uppiggad. Vid avskedet hade den vänliga friherrinnan stuckit "en tia" i hennes

hand. Mor kunde ej nog beundra det förnäma herrskapet, som var så "gement".

Det vänliga försöket att kurera mor misslyckades dock. Hon blev till slut alldeles förtvivlad, och det återstod inget annat än att återföra henne till hemorten. Hos en gift dotter, bosatt i Norra Råda, fick hon ett gott hem och en kärleksfull vård. Men den kroppsliga svagheten tilltog och snart måste hon intaga sängen. I nära två år blev hon sängliggande, innan hon genom döden befriades från lidandet och fick ingå i den vila, efter vilken hon så länge väntat.

Detta skedde den 17 januari 1879. Hon var då 60 år och 2 dagar gammal. Detta är ingen hög ålder, men i anseende till hennes sjuklighet var det högst förunderligt att hon kunde bli så pass gammal.

Jag har redan nämnt hur hon fick arbeta hårt trots sin ohälsa. "Tidigt upp och sent i säng" var hennes dagordning. Aldrig kan jag glömma hur hon, ackompanjerad av spinnrockens surr, i arla morgonstunden medan andra ännu dásade i sina bäddar, läste utantill den ena morgonpsalmen efter den andra.

Hon levde ett med Gud hängivet liv och avskydde allt ont i ord och gärning. Det var i mina barnaår ej så ovanligt, att gummorna var sina mäns jämlikar i bruket av brännvin och tobak. Intet av detta kom inom min mors läppar. Hon avskydde det som pesten. Det vilar vårstämning över hennes minne. Måtte hon vila i frid.

Det kändes obeskrivligt tomt och ödsligt efter mor. Jag kände mig så ensam och övergiven. Städa lite, bära in ved och elda - det gick väl an, men laga mat - omöjligt. Jag försökte att få spisa hos någon av smederna, men förgäves. De hade ej så de kunde, sade de. Omsider träffade jag dock avtal med en vänlig gumma, som lovade att städa och laga mina middagar, men ej mer, frukost och kväll kunde utfyllas med torrskaftning. Så skedde, kanske till nytta för kassan, men till skada för hälsan. Två månader förgingo på detta sätt innan en yngre syster anlände.

Nu blev det vår och sol i lynnet och hemmet, liksom det var i naturen. Sex lyckliga år försvann på detta sätt, varefter min goda och duktiga syster reste till Amerika. Där tillbringade hon sedan hela sitt återstående liv och dog den 17 februari 1922, 65 år gammal och ogift.

Jag vänder mig nu till skolan. Lästiden var åtta månader, varav en, februari, skulle användas till repetitionskurs för de föregående vår från skolan avgående barnen, någon fortsättningsskola fanns då ännu icke.

Dessa voro 20 och anmälde sig alla till den förestående kursen. Snälla och flitiga som de var, blev denna skola en sannskyldig lek. Men när den egentliga folkskolan började var det slut på leken och tragedin tog vid, vilket torde framgå av nedanstående skildring.

Barnantalet var 74, de hade varit fördelade på två avdelningar, som vardera blott läst varannan dag. Det var sålunda vad vi nu benämner halvtids/varannandagsläsning. Enligt skolans statuter var dock läraren oförhindrad att övergå till heltidsläsning, när han så fann lämpligt.

Oerfaren som jag var, förekom det mig omöjligt att med halvtidsläsning meddela barnen ens minimikursen, varför jag beslöt mig för att åtminstone göra ett försök med heltidsläsning. I skolan fanns 32 dubbelbänkar d.v.s. plats för 64 barn. Hur då få plats för ytterligare tio barn? Nya bänkar kunde ej i hast anskaffas, men med böcker, brädor och stolar sökte vi hjälpa oss fram. Att samtidigt och målmedvetet undervisa en sådan barnskara och tillika hålla en god disciplin var den uppgift, som nu förelåg mig som lösning. Jag blev snart övertygad om att jag icke kunde lösa den nöjaktigt. Många skulle helt säkert gjort det bättre än jag, men riktigt kan ingen göra det, ty det överstiger en människas krafter, för så vitt man ej vill återgå till den gamla lancastermetoden då läraren på morgonen endast hade att "sätta maskinen igång" och sedan med rottingen i handen och pipan i munnen med högburet huvud gå omkring och kontrollera och emellanåt utdela smörj, där sådant behövdes.

Men ingen nuförtiden har en tanke däråt. Här gällde det att ensam och omedelbart ordna, undervisa och handleda 74 stycken barn, fördelade på fyra klasser. Den, som tar den saken på allvar avhåller sig nog för skratt, det vet jag av egen erfarenhet. Allt blir "hafs och eftersättning", som Gustav Wasa sade, ty läraren kan icke undervisa en klass och samtidigt kontrollera de tysta övningarna i två eller tre andra. Och huru få tid att förbereda dessa övningar? Förutom välskrivning och avskrivning ur bok, som ibland utan vidare kunna lämpa sig, är det meningslöst förelägga barnen tysta övningar, som ej blivit ordentligt preparerade. Men hur ofta måste ej en lärare i en skola av här kända

typ göra så? Följden blir, att de komma ingen vart, ty de vet ej vad de skall göra.

Frågar läraren den första bästa efter timmens slut "Varför har du ingenting gjort?" Så svarar han sanningsenligt: "Jag kunde inte" och samma svar upprepas bänk efter bänk, om han fortsätter att fråga. En hel timme har nästan gått förlorad utan någon nytta, men detta är ingalunda det värsta; de har i stället lärt sig en hel del ont. Ty ingen må tro att barn kan sitta en eller trekvarts timme överksamma. Den timme läraren ej längre kan hålla dem i målmedveten verksamhet, är det slut med hans herravälde över dem och då börjar anarkien.

Barnen har fått en känsla av att de här får göra som de vill och denna vilja börjar de ganska snart att praktisera. De byter knappar, drar fingerkrok, skrattar och pratar halvhögt. Så ropar någon: - Per slåss! Per svarar: - Nej dä va han o.s.v. Antingen är läraren då så upptagen med en klass, att han varken hör eller ser, eller också blir han så nervös av oväsendet, att han förlorar herraväldet över hela den larmande hopen. Läraren, som är djupt medveten om sitt ansvar, känner sig nästan förtvivlad. Hur han än arbetar så kommer han ej ur fläcken, utan måste tänka som profeten: "Härpå har jag onyttigt förbrukat min kraft", och det är förlåtligt, om han börjar tänka som den gamle skolmästaren: - Rättnu ger jag själva hin att stå och stava här. Hellre vill jag valla svinen, vintern fri man har. /Skolmästaren och hans disciplar./ Hur länge jag fortsatte detta hopplösa arbete minns jag inte, men i alla fall så länge att jag insåg det omöjliga i en fortsättning på den inslagna vägen.

Barnen delades som förut i två avdelningar, den högre omfattande klass 3 och 4. Den lägre utgörande klass 1 och 2. Halvtidsläsningen kom åter till heders och särskilt den form därav som kallas varannandagsläsning. Annars var det ofta, kanske oftast så, att den högre avdelningen läste de tre första dagarna i veckan och den lägre de tre sista, där det icke lästes terminsvis, som på många ställen skedde.

Här hade varannandagsläsningen de bästa skäl för sig, ty skolvägen var för en hel del barn för lång, 8 kilometer och däröver. Om de blott haft landsväg att följa hade det väl gått an, men en hel del bodde långt inne i skogen, dit endast dåliga gångstigar ledde. Ingen torde bestrida att vägen var för lång och svår för barn att gå varje dag. I synnerhet

för de små, särskilt då den vissa tider var fylld av snö, eller så våt att vattnet gick både ut och in genom de mången gång dåliga skodonen. Ofta kom de till skolan i ett bedrövligt skick och behövde en god stund samlas kring kaminen för att torka fötter och skor. Men underligt nog; dessa barn kom sällan eller aldrig för sent till skolan. För att få sällskap följde de far, en bror eller en granne på morgonen, när dessa gick till dagsverket vid bruket och måste därför redan vid sextiden på morgonen lunka iväg till skolan. Undra då på, att dessa barn en och annan gång somnade under pågående lektion. Det föll mig aldrig in att banna dem för denna svaghet.

Hemfärden företogs i flock, utan annat sällskap om de hade, helt eller delvis, samma väg, men en och annan stackare måste nog gå ensam genom skogen hem, dit han under senhösten sällan nådde före mörkrets inbrott. Dödstrött kom barnet hem till stugan, men hungern kändes måhända lika svår, ty middagen, som ofta bars i ett litet knyte, var kall och ej heller så lämplig. Det troliga är, att lilla mor gav det bästa hon hade.

Att barnet under sådana förhållanden är odugligt att lära hemläxan är alldeles säkert och lika säkert är, att det icke utan skada för barnets hälsa kunde fortgå så dag efter dag en hel termin. Givetvis kan barn som skolas under sådana förhållanden, just ingenting lära, de orkar inte. Varannandagsläsningen är på en sådan plats den lämpligaste formen. Får de vila en dag, hinner de lära hemläxan och kommer pigga och hurtiga till skolan och resultatet av skolgången blir nöjaktigt.

Detta är icke uppdyktat, det är upplevt och erfaret.

Men om hur nämnda lokala förhållanden väl motiverar varannandagsläsningen, så finns även andra tungt vägande skäl för denna skolform, som ställer den framför terminsläsningen och tredagarsläsningen. Det är en allom bekant erfarenhet hur fort barnen glömmar vad de lärt, så snart de av en eller annan orsak får ferier. Av den anledningen kan terminsläsningen ej förordas. Ty efter en termins frånvaro har barnen glömt så mycket, att man först behöver ge dem en repetition av vad de läst föregående termin. Tredagarsläsningen har till en hel del samma fel och båda formerna är i händelse av för lång skolväg olämpliga. Genom varannandagsläsningen blir undervisningen jämt fördelad över hela läsåret. Barnen hinner ej glömma, eftersom de aldrig förlorar kontakten med skolan, utan hålls alltså "varma i kläderna". Sakta

men säkert ökas kunskapsmättet för varje skoldag. Därför kan det otroliga inträffa, att barnen i en sådan skola, som ju ändå anses som en sämre skolform, kan befinna sig på en högre kunskapsnivå än barn från en fyrklassig heltidsläsande skola, som är överbefolkad. Jag talar av erfarenhet.

Saken är för övrigt ej svår att förstå. I en överbefolkad heltidsläsande skola måste de tysta övningarna ha mycken tid, ty så snart läraren omedelbart undervisar en eller två klasser få de andra alltid dessa övningar. Men så mycken tid de få och kräva, blir de ändå av mycket ringa värde, medan de sällan varken kunna förberedas, övervakas eller kontrolleras. Lär sig barnen något under dessa timmar är det gott och väl, om icke så kan detta icke hjälpas. Säkert är, att i en sådan skola bortslösas mycken tid som då ej blir till någon nytta.

Så icke vid varannadagsläsning. Där är barnantalet begränsat till det rimliga, därför kan läraren behärska allt, leda allt och övervaka allt. Med ett ord: han är situationens herre. Icke en enda timme behöver gå förlorad för något barn. I vissa ämnen kan han slå samman klasserna och där så icke kan ske, kan han förbereda de omnämnda tysta övningarna så, att barnen har klart för sig vad de skall göra. Arbetet blir därför lätt och intressant och timmen blir väl använd. Sakta men säkert går det framåt och förnimmelsen härav livar både lärare och elev.

Men för läraren blir denna skolform ingen lättvindig sak. Nästa dag har han en annan grupp, där samma energi och kraftutveckling måste komma till användning. Han får aldrig slappna av, utan jämt och samt ta nya friska tag. Jag är därför alldeles viss om att denna skolform icke är så dålig som jag tror, utan att den ännu kan fylla sin uppgift som kulturhärd bland vårt folk, särskilt i avlägsna orter.

Vad jag härmed velat bevisa är, att en överbefolkad heltidsläsande skola med fyra klasser samtidigt är en sämre skola än en varannandagsskola med ett begränsat antal barn.

Med den nya skolformen blev det ordning och skick i skolan och jag kände mig situationen vuxen. Jag arbetade intensivt, ty jag hade hört att examensdagen var en stor högtidsdag då, utom de tvenne kyrkoherdarna som alternativt ledde examen, en hel del av ortens honoratiories voro inbjudna och att barnens föräldrar allmänt infunno sig. Det hela var en grundlig uppvisning av allt vad man lärt under året. Skulle

jag vid en sådan uppvisning hålla måttet som lärare? Så frågade jag mig ofta.

Den 15 juni, examensdagen, kom. Skolsalarna voro grundligt städade och dekorerade med nästan allt vad ortens rika flora vid den tiden kunde leverera. Den stora salen var full av barn som till trängsel fyllde bänkarna. För herrskaperna var platser reserverade på ömse sidor av katedern, under det att folket stod packat i de smala gångarna vid sidan av bänkarna och i avklädningsrummet.

Prosten Tenow i Rudskoga ledde examen och han visste av gammalt hur den skulle tas. Vi började kl. 10.00 och slutade ej förrän kl. 14.30.

Men då hade vi också genomgått skolans alla läroämnen; från morgonbön och bibelläsning ända ned till gymnastiken som avslutning. Det var en ovanligt tröttsam dag, trots en och annan rast emellanåt. Så följde ett vackert avslutningstal med tacksägelser av alla slag och även jag fick min del därav. Jag hade arbetat nitiskt och framgångsrikt och förstått att hävda gammal god tradition vid denna skola, sade prosten. Jag medgiver att erkännandet hade ett visst värde för mig, men värdefullare var mitt samvetes goda vittnesbörd om fylld plikt.

Omedelbart efter avslutningen följde ett gemytligt efterspel. Det hörde nämligen till gammal god tradition, att barnen på examensdagen bjöds på middag bestående av russinsoppa och en halv kaka gott bröd.

Varje barn måste medföra sked.

Sittande i sina bänkar blev de serverade, bänk efter bänk i god ordning. Vid höstterminens slut, den 15 december, undfägnades de med en liten hög vetebröd och ett glas dricka, sötad med sirap. "Mat för Måns" vill jag lova. Varje barn hade nu att medföra sitt eget dricksglas. Glädjen och belåtenheten hos såväl barn som föräldrar var allmän. Den, som då tillika hade förmånen att ur bruksägarens hand få mottaga premier, bestående av en bok och en ny, glänsande silverslant; råkade förmligen i extas. Jag vet att många av dessa barn, nu vuxna och i sin ordning föräldrar, minnas dessa examensdagar som ljuspunkter från sin förflutna barndomstid.

Av examen återstod nu endast examensmiddagen hos bruksägaren. Denna middag hade under årens lopp blivit traditionell och hörde på sätt och vis med till examen. Redan väntade en lång rad ekipage nere på landsvägen för att hämta gästerna, som nu utan vidare ceremonier

skyndade ned för att få plats. Den som häri misslyckades, fick finna sig i att gå den knappt 2 km. långa vägen ned till herrgården, där dagens mödor som åhörare snart glömdes under inmundigande av goda rätter och fina viner.

Stämningen var animerad och först framemot kvällen var man färdig till uppbrott. För många var detta minne måhända det angenämaste av hela examen. För min del vill jag icke underskatta det, då det rent materiella har så stor betydelse för oss människor. Det gjorde helhetsintrycket mera ljust och fylligt. För mig var dock det ljuvligaste minnet det, att examen lyckats och var över och att jag nu hade sex veckors ferie, som jag efter behag kunde använda.

"Små orsaker, stora verkningar", säger ett ordspråk. Detta vill jag tillämpa på en obetydlig händelse, som inträffade någon dag i maj detta år. Dagen var förtjusande, med sol och fullständig sommarvärme. Floras små, älskliga barn började sticka upp sina vackra huvuden ur jorden. Vi hade middagsrast och jag gick av och an bland barnen, såg på deras lekar och njöt i fulla drag av vår, sol, ungdom och hälsa och - i perspektiv en ljus framtid. Då kom två gossar med varsin blomma, som de ville veta namnen på. Jag tror att jag rodnade, ty jag kunde inte besvara deras fråga. Vid seminariet hade vi blott läst 20 växter och ingen av dessa hörde hemma bland dem. Lyckligtvis ägde jag Larssons flora och hade även kännedom om hur den skulle användas. Klassernas indelning och kännetecken kunde jag också, jämte en hel mängd botaniska namn och termer. Detta var min lycka i denna förödmjukande situation. Jag tog växterna, gick in och började undersöka dem och lyckades till min stora förundran ganska snart få reda på namnen. Den ena var ett halvgräs, på svenska kallat Fryle, eljest känd under det lärda namnet *Lugula pilosa*. Den andra kallas på svenska Ormbär, men dess latinska namn är *Paris quadrifolia*. Härmed var, vad mig beträffar, början gjord till ett botaniskt studium, som fortgick varje sommar under mer än 20 år.

Den närmaste tiden efter denna händelse blev en svår tid. Pojkarna ville lära mer, ty lusten hade vaknat, och de kom dagligen med högar av växter. De kära gossarna trodde förstås, att jag kände alla växter de togo, och att jag genast kunde säga deras namn. Huru enkel kände jag mig icke vid tanken på, huru föga jag svarade mot deras höga förväntningar. Men att taga dem ur denna villfarelse ansåg jag ej